

Miscellanea.

I.

Luthers politiske, sociale og økonomiske Anskuelse.

En af de sidste Afhandlinger fra det statsvidenskabelige Seminarium i Halle er Frank G. Ward's »Darstellung und Würdigung der Ansichten Luthers vom Staat und seinen wirthschaftlichen Aufgaben«. (Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1898, 101 S.).

Tidsforholdene — udvikler Forfatteren — tvang Luther til ofte at udtale sig om politiske og økonomiske Sager, omend den religiøse Bevægelse altid for ham stod som Hovedsagen. Omstændighederne førte det med sig, at han kom til at spille en Rolle ogsaa paa det politiske og nationaløkonomiske Omraade. Men nogen Systematiker blev han ikke, og i Enkeltighederne er han ofte inkonsekvent; ligeoverfor det Politiske var han mistroisk, derfor i Almindelighed konservativ; alt var i en kaotisk Forfatning, og Luthers Forslag blev derfor ofte blot øjeblikkelige Hjælpemidler. Det var ikke hans Opgave at vise sig som original økonomisk Tænkner; han søgte kun at udfinde, hvad der i Øjeblikket passede bedst. Hans rent økonomiske Skrifter ere, forsaavidt de fremføre Klagemaal, ofte yderligt gaaende og en-

Miscellanea.

I.

Luthers politiske, sociale og økonomiske Anskuelse.

En af de sidste Afhandlinger fra det statsvidenskabelige Seminarium i Halle er Frank G. Ward's »Darstellung und Würdigung der Ansichten Luthers vom Staat und seinen wirthschaftlichen Aufgaben«. (Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1898, 101 S.).

Tidsforholdene — udvikler Forfatteren — tvang Luther til ofte at udtale sig om politiske og økonomiske Sager, omend den religiøse Bevægelse altid for ham stod som Hovedsagen. Omstændighederne førte det med sig, at han kom til at spille en Rolle ogsaa paa det politiske og nationaløkonomiske Omraade. Men nogen Systematiker blev han ikke, og i Enkeltighederne er han ofte inkonsekvent; ligeoverfor det Politiske var han mistroisk, derfor i Almindelighed konservativ; alt var i en kaotisk Forfatning, og Luthers Forslag blev derfor ofte blot øjeblikkelige Hjælpemidler. Det var ikke hans Opgave at vise sig som original økonomisk Tænkner; han søgte kun at udfinde, hvad der i Øjeblikket passede bedst. Hans rent økonomiske Skrifter ere, forsaavidt de fremføre Klagemaal, ofte yderligt gaaende og en-

sidige; hans andre Skrifter, som Prækener, Bordtaler, Breve, der kun lejlighedsvis komme ind paa økonomiske Betragtninger, moderere, udjævne, udviske ofte Ensidighederne og Skarphederne i hine Skrifter.

Om Staten som Indehaver af Retsmagten, Staten som Retsstat, forklarer Luther, at den er nødvendig formedelst Menneskenes Slethed. »Naar alle Mennesker var rette Kristne, vilde ingen Fyrste, Konge, Herre etc. være nødvendig«. Men »der er altid langt flere Onde end Gode«, »Folket er et vildt Folk«, der »trænger til Øvrighed« og »muss unterliegen wie das Ross einem Herrn«. I saadanne kraftige Udtryk udtaler Luther sig i sit Skrift om den »verdslige Øvrighed« og i andre Skrifter. Henvisende til Biblen (Romerbr. 13, 1—2, og f. St.) gør han gældende, at Gud har indstiftet de verdslige Øvrigheder for at stifte Fred: ellers »würde eins das ander fressen, dass Niemand kunnt Weib und Kind ziehen, sich näheren und Gotte dienen«.

Indtil dette Punkt divergerer Luther hverken fra den romerske Kirke eller fra de andre Reformatorer. Men han gik videre. Han sluttede sig ikke til den middelalderlige Lære, at Staten var underordnet under Kirken. Det var tværtimod hans Opgave at skaffe Staten en uafhængig Stilling ligeoverfor Kirken. Han mente ikke, at Kirken alene bar det sædelige Liv. Han tilskrev tværtimod Staten ligeoverfor Kirken en selvstændig Værdighed. Han trængte til en uafhængig Stat for at faa Bugt med de kirkelige Misbrug. Dog ikke alene dette. De materielle Opgaver, der hidtil havde paahvilet Kirken, maatte efter Reformationen naturligt tilfalde Staten. Dennes Magt og Betydning maatte i alle Henseender voxe. Og for Reformationstidsalderen blev det snart til en uomstødelig Grundsætning, at den verdslige

Øvrighed umiddelbart var indstiftet af Gud, at den ikke var Paven underordnet.

Om Regeringsformen har Luther ikke videre udtalt sig; han holdt i Hovedsagen paa det Bestaaende og advarede mod Efterabning af udenlandsk Skik. Derimod udtalte han sig ofte om Standsvæsenet. Som konservativ Politiker holdt han naturligtvis i Hovedsagen paa de bestaaende Stænder; dog indrømmer han, at Forskydninger mellem Stænderne muligvis kunne være hensigtsmæssige. »Mussen denn«, skriver han etsteds, »Alle Fürsten und Edel bleiben, die Fürsten und Edel geboren sind? Was schadt es, ein Fürst nähme eine Bürgerin, und liesse ihm begnügen an eins ziemlichen Bürgers Gut? Wiederum eine Edle Magd nähme auch einen Bürger? Es wird doch die Länge nicht tragen, eitel Adel mit Adel heirathen. Ob wir für der Welt ungleich sind, so sind wir doch für Gott alle gleich, Adams Kinder, Gottes Creatur, und ist je ein Mensch des andern wert«. Det, Luther vil betone, er: at de forskellige Stænder bestaa ikke for deres egen Skyld, men for Samfundets, og de dermed forbundne Forskelligheder ligge i Stillingens Væsen, ikke i den menneskelige Natur i og for sig. Et andet Sted udtaler han sig skarpt derom: »Vi betragte det ikke som nogen særlig Ære, at vi ere Guds Værk! Men er En en Fyrste og stor Herre, saa spærre vi Øjne og Mund op, skønt Samme kun er en menneskelig Skabning og bagefter lavet Ting; thi naar Gud ikke først kom med sin Skabning og gjorde et Menneske, vilde man ikke kunne lave nogen Fyrste. Og dog klamre alle Mennesker sig derved, som var det en herlig, stor Ting; skønt det er dog langt herligere og større, at jeg er Guds Værk og Skabning. Derfor skulde Karle og Piger og Enhver tage sig saadan høj Ære

og sige: jeg er et Menneske; det er en højere Titel end Fyrste. Aarsag: Fyrsten har Gud ikke skabt, men Menneskene; men at jeg er et Menneske, det har Gud alene gjort.« Men — om vi end Alle ere »Adams Børn« og »lige for Gud«, saa har Gud dog, siger Luther et andet Sted, indrettet det saaledes, »at Menneskene ere ulige, og at den Ene maa regere over den Anden, den Ene maa adlyde den Anden«. Thi »en Fyrste er en anden Person end en Præst, en Tjenestepige en anden Person end hendes Frue, en Skolemester en anden Person end en Borgmester. Darumb sollen oder können sie nicht einerlei Wesen oder Weisen führen«.

Den Lighed, Luther taler om, er en »Lighed for Gud«, ikke en Lighed i de jordiske Forhold. Med dem, der sværme for en »Genindførelse af en indbildt Urlighed«, som Thomas Münzer, maatte han komme i Konflikt. Vel har Luthers Virksomhed virket med til, at den store Bondeopstand i 1525 tog saa store Dimensioner; men i Hovedsagen var Bondekriegen i 1525 dog en Fortsættelse af de talrige Bondeopstande omkring Aar 1500, for hvilke man ikke kan give Luther Skylden, da de udbrod før Luthers Optræden. I 1525 søgte Bondeopstandens Ledere at vinde Terræn ved at fremføre bibelske Citater til Støtte for deres Fordringer; men paa Luther gjorde disse Citater intet Indtryk. At gøre Oprør og at komme med jordiske Krav i Evangeliets Navn, var netop at handle mod Evangeliet: »leiden, leiden, Kreuz, Kreuz ist der Christen Recht, dess und kein anders«. At forlange Livegenskab afskaffet »fordi Kristus har befriet Alle«, »das heisst christliche Freiheit ganz fleischlich machen und aus dem geistlichen Reich Christi ein weltlich äusserlich Reich«. Saaledes i Skriftet »Ermahnung zum Frieden«. Men

endnu skarpere optraadte Luther i Skriftet »Wieder die mörderischen und räuberischen Rotten der Bauern«. Her taler han om de oprørske Bønders »gruelige Synder«, om disse Bønder, der have fortjent Døden, »an Leibe und Seele manchfälteligh«. Deres første Synd er, at de have været utro mod Øvrigheden; deres anden: at de have gjort Oprør: »en stor Ild, der antænder og ødelægger Landet«; deres tredje: at de have gjort sig skyldige i Gudsbespottelse, idet »de ville dække saadan skrækkelig, gruelig Synd med Evangelio«. Alle Midler maa nu, siger Luther, godkendes for at faa Ende paa Bevægelsen: »darum, liebe Herren, löset hie, rettet hie, helft hie, erbarnt euch der armen Leut, steche, schlahe, würge sie, wer da kann. Bleibst du drüber todt, wohl dir, selichern Tod kannst du nimmermehr überkommen, denn du stirbst im Gehorsam göttlichs Wort und Befehls Röm. 13 (1), und im Dienst der Liebe, deinen Nächsten zu retten aus der Höllen und des Teufels Banden«.

Bondeopstanden blev slaaet ned; Fyrstevælden øgedes; Luther mistede i stort Omfang Folkets Tillid, og Reformationen ophørte at være en Folkebevægelse. Men at Luther ved den Holdning, han indtog ligeoverfor Bønderne, kom i virkelig Uoverensstemmelse med sig selv, »kan ikke med samme Sikkerhed hævdes«, om det end er let at paavise retoriske Selvmodsigelser hos ham. —

Udførligst behandler Ward Luthers økonomiske Anskuelser.

»Den middelalderlige Lærebygning, som jo ogsaa i sig indesluttede et økonomisk System, hvilede paa et ethisk Grundlag, som paa den ene Side førte til Foragt for det Materielle, og paa den anden Side til en individualistisk Bestræbelse efter Ens egen Fuldkommengørelse, set fra den da herskende For-

tjenestetheori. Deraf fulgte, at trods de utallige Almisseydelser manglede Middelalderen dog i Grunden indre Kraft til en videre Samfundsudvikling, thi en saadan kræver fremfor Alt, at man i Stedet for at se paa Enkeltinteressen ser paa Helhedsinteressen. Paa samme Maade kunde man umulig tænke paa en økonomisk Udvikling, saalænge de materielle Goder i og for sig endnu ringeagtedes. Kort sagt: Kirkens Lære udelukkede ligefrem et national-økonomisk Fremskridt.« Protester imod hine Principer var ganske vist alt tidligere blevne nedlagte og ny økonomiske Anskuelse søgte at gøre sig gældende, — men Reformationen og særligt Luther fik dog ogsaa et vægtigt Ord at sige.

For det Første opponerede Luther mod den asketiske Opfattelse: Askese er ikke nogen Dyd, de materielle Fornødenheder ikke i og for sig af betænkelig Art. »Gud har skabt sine Skabninger ikke for at de skulle fordærves, men for at de skulle nyde.« Salighed opnaas ikke ved at kaste Vrag paa de jordiske Goder. Den, som ved at følge religiøse Skikke skader sit Legeme og derfor dør før Tiden, er ligefrem en Selvmorder, paastod Luther. Guds Gaver skulle nydes og bruges. Selskabelig Glæde er at billige. Saadanne og lignende Udtalelser findes ofte hos Luther. Og disse sine Udtalelser giver han — i Modsætning til Humanisterne — en religiøs Begrundelse, idet han henviste til, at det er Gud, der i den menneskelige Natur har nedlagt Drifterne, og at det er Gud, der har givet Anvisning paa de jordiske Goder. Tilvisse skulle disse nydes med Maadehold, men Luther var ikke saa streng som andre Reformatorer, særligt Calvin, — ikke fordi Calvin i Grunden tænkte anderledes om Livsfornødenhedernes Værdi, men fordi han i Afholdslæren saa

et Middel til Bevarelsen af den for ham særligt vigtige Disciplin. Dog er der her kun Tale om en Gradsforskell, thi ogsaa Luther forlangte Tugt »for at Kroppen kan tæmmes og tvinges«. »at den ikke skulde blive for kaad«; »denn sonst, wo der Leib voll ist, dienet er weder zu predigen, noch zu beten, oder studirn, noch sonst gut zu thun«.

Fremdeles, og dette er af særlig Betydning, traadte Luther i Skranken for det økonomiske Arbejdes Ret og Værdighed.

Den kanoniske Lære kendte ikke noget til en virkelig Pligt til at arbejde; tværtimod anbefalede den en økonomisk Uvirksomhed; paa Ens Sjæls Frelse kom det an; at forblive fattig var i og for sig noget Fortjenstligt; et vist produktivt Arbejde var jo — desværre — uundgaaeligt, men det maatte opfattes som en sørgelig Nødvendighed, der burde begrænses saa vidt muligt: »Armsein sei ebenso ein Beruf wie Arbeiten«. Følgen af denne Lære var den Lediggang og det Tiggeruvæsen, hvoraf Middelalderen i saa høj Grad plagedes: Sebastian Franck mente, at det overhovedet var et Vidunder, at Tyskland kunde ernære sig, »denn kaum der halb Theil, ja nit der dritt Theil arbeit«; — Andre beregnede, at af 15 arbejdede kun 1, de Øvrige gik ledige. Luther selv skrev: »Niemand will arbeiten, darumb müssen die Handwerksleute ihre Knechte feirn: die sind denn frei, und mag sie niemand zähmen Nun ist die grösste Klage in der Welt über das Gesinde und Arbeitsleute, wie ungehorsam, untreu, ungezogen, vortheilich sie sind; das ist eine Plage von Gott«.

Imod denne middelalderlige Ringeagt for Arbejdet og mod den Uskik, der fulgte dermed, kæmpede Luther til det Yderste, og han har gjort Sit til,

at Arbejdet atter blev ædlet, »Arbejdet«, sagde han, »er ikke blot ikke forbudt i Biblen, men det er paa det stærkeste paabudt; det er ogsaa paabudt, at man skal lægge Flid og Umage i det. »Ligsom Fuglene fødes til at flyve, saaledes Menneskene til Arbejde«, sagde han med Henvisning til Job 5, 7. Paa dobbelt Maade viser Arbejdet sine ethiske Virkninger: for det Første ved sin velgørende Indflydelse paa selve Arbejderen, for det Andet ved at sætte os i Stand til »Nächstendienst«. At vi ved Arbejdet blive nyttige Samfundsmedlemmer, at vi derved blive i Stand til at hjælpe vor Næste, var Kærnen i Luthers Arbejdslære. I Stedet for unyttige »gode«, »hellige« Gerninger, i Stedet for det demoraliserende Almissevæsen, hvorved man haabede at vinde sin Sjæls Frelse, vilde han sætte nationaløkonomisk nyttigt Arbejde. »Wir bedürfen die Werke gegen Gott nicht, sondern gegen den Nächsten«, sagde han. Fremdeles: »Es liegt Gott keine Macht daran, ob du ihm gleich nimmermehr keine Kirche bauest, so du alleine deinem Nächstem nützlich bist«. Enhver skulde arbejde efter sin Stilling, Mand og Kvinde, Kejser og Staldkarl, Fyrster og Øvrighed, Herre og Tyende osv. Paa Munkene havde Luther meget at udsætte, fordi de »sich von frembden, ander Leute Gütern nähren«. Atter og atter indskærpede han: »Dette er den rette Udlægning af Budet: du skal ikke stjæle: det er: du skal ernære dig med dit eget Arbejde, for at du kan have dit Eget og ogsaa kan give den Trængende Noget. Det er du skyldig, og gør du ikke saaledes, vil Gud ikke betragte dig som en Kristen, man vil dømme dig som en Tyv og Røver, fordi du gaar ledig og ikke selv arbejder det, hvorved du ernærer dig, men har taget Andres Blod og Sved«. Det var Luther om at gøre at bekæmpe den da herskende Theori, ifølge hvilken

et kontemplativt Liv var at foretrække for et arbejdsomt. Men ikke blot drejede det sig om at bekæmpe en Theori; — Datidens talløse Dagdrivere og Tiggere gav store praktiske Problemer at løse. Luther har paa dette Punkt ydet meget for den økonomiske Udvikling; med Rette kan man gøre gældende, at Luthers stærke Hævdelse af det produktive Arbejdes Værd særlig paa den Tid var af Vigtighed, ja var banebrydende for økonomisk Fremskridt.

Luthers Opfattelse af Arbejdet fører til hans Opfattelse af Privatejendom og Kommunisme. Ikke blot af politiske, men ogsaa af økonomiske Grunde bekæmpede han Datidens kommunistiske Bevægelse. Arbejdet var for ham Privatejendommens Udspring, og han benægtede, at Evangeliet foreskrev Ejendomsfællesskab. Den Kommunisme, der tales om i Apg. 4, 32, var, ytrede han, en rent frivillig Kommunisme.

Hvad de forskellige Arter af produktivt Arbejde angaar, vilde han vel lade ethvert hæderligt Arbejde komme til sin Ret. Dog havde han en umiskendelig Forkærlighed for Agerbruget: »Den Acker bauen ist ein göttlich Werk, das Gott befohlen hat«. Bondearbejdet ansaa han desuden som det mest glædebringende, som det, der giver mest Haab. Det var et jævnt, tarveligt, naturligt Arbejde, forholdsvis frit for Uredelighed, navnlig sammenlignet med Handlen. I sit Skrift til den tyske Adel skrev han: »Das weiss ich wohl, dass viel gottlicher wäre, Ackerwerk mehren und Kaufmannschaft mindern, und die viel besser thun, die der Schrift nach die Erden ärbeiten und ihr Nahrung daraus suchen, wie zu uns nnd allen gesagt ist in Adam«. I denne Mening stemmede Luther overens med de kanonistiske Anskuelse, som atter væsenligt fulgte Oldtidens Filosofer, der overvejende betragtede Agerbruget som det hæderligste Arbejde. Zwingli og

Calvin, i hvis Omgivelse Handelsvæsenet var forholdsvis mere udviklet, havde noget friere Anskuelse i dette Kapitel; ellers var Luthers Samtidige for Størstedelen enige med ham i Forkærligheden for Agerbruget.

»Om Kapitalens Produktivitet havde Luther lige saa liden Anelse som den strengt kanoniske Ret«, siger Roscher. Dette var jo heller ikke saa mærkeligt. Naturaløkonomien var fremherskende og den store Bedrift næsten ukendt; Kirken prækede mod »avaritiam«, og anbefalede de Troende at bortskænke, hvad de ejede. Imidlertid oversaa Luther ingenlunde helt Kapitalens Produktivitet. Fra et ethisk Standpunkt var han imod Rente; men fra et økonomisk Standpunkt har han lejlighedsvis anbefalet en end ikke saa ganske lav Rentefod. I sin store og sin lille »Sermon vom Wucher« (1519), i Skriftet »Von Kaufshandlung und Wucher« (1524), og i sin Opfordring »An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen« (1540) har han — foruden ved andre, mere tilfældige Lejligheder — dvælet ved Aagerspørgsmaalet. Hans Holdning er uklar og vaklende, og han staar overhovedet i Forstaaelsen af dette Spørgsmaal langt tilbage for Calvin. Men trods sine heftige Udfald mod Ager har han, naar han stilledes ligeoverfor det praktiske Livs Krav, vidst at lempe sig. En »Nothwücherlin« kan han gaa med til: Enker og faderløse Børn med en Smule Formue skulle have Lov til at anlægge denne i en Handel, saa at den kan afkaste lidt Rente til dem.

Med Hensyn til Arbejdslønnen nærrede Luther højst konservative Anskuelse. Calvin har sagt, at Folket — for ikke at glemme sin Lydighedspligt — burde holdes i Fattigdom, og lignende Anskuelse nærrede Luther. For deres konservative Opfattelse stod høj Løn som et Middel til Folkets Demoralisation.

Arbejdslønnen burde, efter Reformatorenes Mening, vel være saa høj, at flittige Arbejdere kunde leve standsmæssigt, — men i denne Sætning maa der lægges stærkt Eftertryk baade paa »flittig« og paa »standsmæssigt«, og ved det sidste Ord udelukkes vistnok omtrent Muligheden for en kendelig Forbedring af de bestaaende Kaar.

Om Priser og Prisregulering findes der adskilligt hos Luther. Paa den ene Side nærede han, af Hensyn til Myndighedernes Upaalidelighed, Betænkelighed ved officielle Prisreguleringer, — paa den anden Side ivrede han mod Principet: jeg sælger mine Varer saa dyrt som jeg kan. Salgsprisen burde kun indbringe Sælgeren »eine ziemliche Nahrung«. Ved Bedømmelsen heraf maatte Produktionsomkostningerne, ikke Forholdet mellem Tilbud og Efterspørgsel, være det Afgørende. Det var utilladeligt at benytte sig af Folks Nød; det var forkasteligt at søge at fremkalde en almindelig Prisstigning. Folk, der gjorde sig skyldige i Sligt, vare »Tyve og raptores«. Meget streng var Luther mod de Bønder, der holdt deres Korn tilbage, til det blev dyrt. Ligeledes fordømte han den Methode, hvorefter »Nogle opkøbe Varer i et Land eller en By helt og aldeles, saa at de helt og aldeles have disse Varer i deres Magt, og derefter kunne sætte Prisen i Vejret saa dyrt, de ville eller kunne«. Om saadanne »Monopolia« sagde han: »Det er egennyttige Køb, der slet ikke skulde taales i Land eller By, og Fyrsterne skulde forbyde og straffe Sligt, naar de vilde varetage deres Embede. Thi saadanne Købmænd bære sig ad, som om Guds Skabninger og Goder kun var skabte for dem, og som om de efter Forgodtbefindende kunde tage dem fra de Andre«. Disse Monopolister »sind nicht werth, dass sie Menschen heissen. Recht thät die weltliche Oberkeit, dass sie Solchen nähmen Alles,

was si hätten, und trieben sie zum Lande aus«. Noget ganske Andet var det, naar Fyrsterne opkøbte Korn, for at det senere kunde komme Landet tilgode. Luther anførte her Hertug Friedrich som et lysende Exempel: han havde »samlet ind med Skæpper og øst ud med Skeer«. I nogle Rigsstæder, f. Ex. Breslau, Frankfurt, Strassburg, var det forøvrigt jævnlig sket, at det Offentlige havde opkøbt Næringsmidler for i Tilfælde af Krig eller Hungersnød at kunne fordele dem. Luther indrømmede vel, at der kunde indtræde en uafvendelig Dyrtid, men i 1539 skriver han, at den da herskende Dyrtid var »eine gemachte Theurung, do die Edelleute und Bauern alles steigern«. Høsten havde været god nok, »aber ohne alle Noth, allein umb des Geizes Willen, steigert man das Getraide, und macht der Bauer itz aus Einem Pfennige drei Pfennige, und aus Einem Sack drei Säcke«. Og dette var højst ubehageligt for Luther: thi »ich und meines Gleichen müssen bei der Besoldung bleiben, können sie nicht steigern, und sind izt die Welt, die Bauern und Edelleute eitel Diebe«. Fyrsterne, mente Luther, burde »mit solchen Junkern reden« ...

Ward nægter ikke, at Luther ofte viste Mangel paa Selvbeherskelse, Mangel paa Logik, Mangel paa Konsekvens; — disse Fejl ere jo ogsaa saa iøjnefaldende, at de ikke godt kunne skjules. Men han søger paa den anden Side at gøre gældende, at Luther har øvet en stor og gavnlig Indflydelse paa den senere politiske, sociale og økonomiske Udvikling. Luther har arbejdet for, at Staten tog sig af Kulturopgaver, som den tidligere forsømte. Han har fremfor Alt ideligt accentueret, at »die Nächstenliebe« maa være Grundlaget for alt socialt Liv; dette stod fuldstændig i Modsætning til Middelalderens Individualisme, der ogsaa viste sig i de stadige Almisseydelser, som i

Virkeligheden først og fremmest skete i Giverens egen Interesse. Han har arbejdet hen til en fuldstændig Reorganisation af Fattigvæsenet: medens Middelalderens kirkelige og private Fattighjælp var ganske demoraliserende, fuldstændigt regelløs, letsindig og tilfældig, arbejdede Luther for Tiggeriets Afskaffelse, for Fattigdommens størst mulige Indskrænkning og for en kommunal Organisation af Fattigvæsenet. Han var paa den ene Side ingen liberal Økonom, ingen »Manchestermand«, — men paa den anden Side hævdede han Personlighedens Ret og Privatejendommens Ret; extreme socialistiske Anskuelse bekæmpede han paa det kraftigste. Han har indlagt sig den største Fortjeneste ved atter at hæve Arbejdet op til Ære og Anseelse: intet økonomisk Fremskridt var muligt, hvor den middelalderlige Ringeagt for Arbejdet, det middelalderlige Spild af Tid og Kraft, den middelalderlige Ødselhed i Produktion og Forbrug trivedes. Luther har i økonomiske og ikke-økonomiske Skrifter atter og atter kæmpet for den Anskuelse, at Hænderne ikke skulle hvile i Skødet eller blot foldes til Bøn, men at de skulle benyttes til Arbejde — og Hovedet ogsaa —, at Enhver efter sine Kaar og Forhold stadig skal arbejde for at kunne forsørge sig og Sine og — ikke at forglemme — for at han kan blive Samfundet et nyttigt Medlem.

Paa den evangelisk-socialt Kongres i 1898 holdt Privatdocent, Lic. Lezius, et Foredrag om Luthers Stilling til sin Tids sociale Spørgsmaal, — ifr. »Die Verhandlungen des neunten evang.-soz. Kongresses« (Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht) — og dette Foredrag kan man med Nytte læse i Forbindelse med Wards udførligere Arbejde. Foredraget supplerer Afhandlingen ganske godt.

Lezius fremhæver ligesom Ward stærkt, hvor eftertrykkeligt Luther indskærpede Arbejdspigten. »Arbeiten soll jeder Mensch, dass ihm der Schweiss über die Nase fliesst«. Arbejdet kan være af forskellig Art, — men arbejdes skal der af Alle. Fyrsten sørger for, at Folket ikke er »populus sine lege«; han haandhæver Retten, straffer Misdæderne, skaffer Orden og Fred i Landet, saa at Enhver kan arbejde for sit Velværd osv.; »so thut er gute Werke von übermenschlicher Grösse«. Men ogsaa det ringere Arbejde skal agtes: »das Herz der Magd soll beim Spülen des Geschirrs in Sprüngen gehen und der Knecht beim Warten der Pferde frohlocken«. »Hvor ringe end deres Arbejde synes for den taabelige Fornuft, saa agter Gud det dog lige saa højt som Fyrstens Arbejde«. Arbejdes skal der, Dag ud, Dag ind, — og »de mange Fest- og Helligdage bør som en Dovenskabens Skade afskaffes«. Ja »Søndagen kan faa Lov at bestaa som Hviledag for de lavere Klasser og for Kreaturerne«, — men paa en »Helligdagslovgivning« har Luther ikke tænkt; paa hans Tid tiltrængtes ikke Sligt.

Ward havde ogsaa et Kapitel om Luthers Forhold til Familie og Ægteskab m. m. Luther opfatter Ægteskabet som en Menneskeret, som Ingen behøver at skamme sig ved: »Lieber Knabe, schäme du dichs nicht, dass du eines Mädleins begehrest, und das Mädlein eines Knaben begehrt, lass nur zur Ehe gelangen, nicht zur Buberei, so ist dirs keine Schande, so wenig als Essen und Trinken«. »Gud tvinger jo næsten alle Mennesker til, at de maa gribe til Ægteskab. Naar Ynglingen er 20 Aar gammel og Pigen 18, saa kunne de trøstigt gifte sig; — for Børnene vil Gud sørge«. »Malthusianer« var Luther paa ingen Maade: af fysiologiske Grunde anbefalede han tidligt Ægteskab. Det guddommelige Ord: »vorder frugtbare

og mangfoldige og opfylder Jordan• maatte ikke glemmes; Kvinderne skulde uden økonomiske eller andre Betæneligheder føde Børn: »sie sind darumb da«.

Ved Luthers Stilling til Aagerspørgsmaalet dvæler Lezius ogsaa. »Verden kan jo desværre ikke være uden Aager, ligesom den heller ikke kan være uden Mord og Ægteskabsbrud. Forhindre kan man ikke, at Aager finder Sted, men naar den tager altfor stærkt Overhaand, saa kan og skal man vel forhindre det«. Om en Aagerlovgivnings tekniske Enkeltheder vil Luther som Theolog ikke tale med; det overlader han til Juristerne, »hvis Forretning det er, at dømme og lære i slige dødelige, forgængelige, elendige, jordiske Sager«. Men Kirken maa ikke her se roligt til: »Uns Predigern gebührt hie nicht zu feiern und hie lass uns Bischöfe sein, das ist wohl zu sehen und wachen, denn es gilt uns unsre Seligkeit. Erstlich dass wir den Wucher auf der Kanzel getrost schelten und verdammen, den Text fleissig und dürre sagen; nämlich: wer etwas leihet und drüber oder besseres nimpt, der ist ein Wucherer und verdampft als ein Dieb, Räuber und Mörder. Darnach, wenn du einen solchen gewiss weisest und kennest, dass du ihm nicht reichest das Sakrament noch die Absolutio, so lange er nicht busset; sonst machst du dich seines Wuchers und Sünden theilhaftig und fährest mit ihm zum Teufel um fremder Sünden willen. Zum dritten, dass du ihn im Sterben lassest liegen wie einen Heiden und nicht unter andere Christen begrabest, noch mit zu Grabe gehest, wo er nicht zuvor gebusset hat«.

I Aagerspørgsmaalet kan Lezius ikke følge Luther, — »hier hat er am meisten geirrt« —, derimod billiger han hans Holdning i de politiske Spørgsmaal. Vel véd han, at Luther ofte udtalte sig med megen Ringeagt om Fyrsterne, betegnede dem som dumme, udue-

lige, lastefulde, tyranniske: »kein Stand hat so viel Narren wie die grossen Stände, einer oder zweie sind christlich, die andern alle bleiben Höllenbrände«. Men Lezius tillægger ikke Luthers stærke Udtryk om Fyrsterne nogen videre Vægt: Luther har dog altid agtet Monarkiet »als die gottgewollte« Statsform. Luther har, mener Lezius, »unvertilgbar« indpræget Fyrsterne den Tanke: »dass das Fürstenthum herrschend zu dienen hat«; de skulle tjene Gud »aber auch ihnen Unterthanen *die Füsse waschen*«. Præsterne tilkommer det, ikke de almindelige Borgere, at minde Fyrsterne om deres Pligt. Præsten skal hverken være Hoftjener eller Bondetjener, maa hverken smigre Pøblen eller Fyrsten. Folket har altid at lyde: hvor megen Ret Folket end maatte have, saa erklærer Luther, at han dog altid vil være mod Oprørsbevægelser, og hans meget stærke Ord derom kalder Lezius »gyldne Ord«. »Mit zerschmetternder Zorneswucht« tog Luther til Orde mod de revolutionære Bevægelser, og »kun den«, siger Lezius, »vil vove at dadle hans haarde Ord, som ganske mangler Forstaaelsen af Staten som en Guds-Ordning og af Reformatorens nødvendige saglige Ubarmhertighed«. Selv havde Luther den faste Overbevisning, at naar man bebrejdede ham Ubarmhertighed, maatte man selv føle hemmeligt Velbehag ved Revolutionen. Skønt Luther vel vidste, at »en Adelsmand undertiden har mere Forstand end tre Fyrster, og en Borger mere end sex Adelsmænd«, saa maatte han dog misbillige Borgernes Forsøg paa at trænge opad: lad Enhver blive, hvor han er, og lad ham føle sig tilfreds der, ligegyldigt om han sidder højt oppe eller langt nede. »Gud vil ikke, at den gemene Pøbel regerer«. »Misbruger en Fyrste end ofte sin Magt, saa er det dog ikke blot guddommeligt paabudt at forblive ham tro, men det er ogsaa fordelagtigere at finde sig

i ham end at styrte ham; thi naar Øvrigheden styrtes, saa komme de værste Gavtyve til at regere, — »die nicht wert sind, dass sie die Schüssel sollten waschen«.

En Revolution gør derfor kun Ondt værre. Jagten efter Frihed er overhovedet en Chimære, »frei ist nur das Wild oder der Mensch, der unter Wölfen lebt«.

Her i de jordiske Samfund ere Menneskene ikke fri, og skulle heller ikke være det. Undersaatterne ere Fyrsternes »Fanger«. Længslen efter social Lighed og Stændernes Nivellering fordømmer han som naturstridig; politisk Lighed er identisk med Pøbelregimente; Frihed ikke andet end Tøjlesløshed. Alt dette lyder jo lidt haardt i moderne Øren, indrømmer Lezius, — men han billiger øjensynligt Luthers Standpunkt. Luther var »naiv Absolutist, men en Fjende af Tyranniet. At gøre Tyranniet umulig ved retslige Skranker, faldt ham ikke ind; derpaa kunde kun en senere Tid tænke, der var vænnet til større Ro og Lovmæssighed, og som følte Vilkaarligheden mere smerteligt end Luthers Samtidige. De lovmæssige Former taxerede Luther altid lavt. Aldrig har han i Undersaatternes Interesse forlangt den ringeste retslige Begrænsning af Territorialfyrsternes Magt. Desto mægtigere var de moralske Skranker, som han satte Fyrsterne«. Og, som ovenfor anført, var det Gejstligheden, der skulde holde Fyrsternes Pligtfølelse vaagen. Da Luther selv ikke nedlod sig til at smigre, være sig Fyrste eller Pøbel, da Luther selv holdt sig udenfor Partierne, — saa ventede han, at de andre Præster vilde gøre ligesaa.

»Bortset«, siger Lezius, »fra enkelte, forholdsvis ubetydelige Svingninger, blev Luther sig selv hele sit Liv tro«. Men rigtignok er der — som vi nu strax skulle se — dem, som bestride denne Opfattelses Rigtighed.

Paa samme evangelisk-social Kongres, hvor Lezius holdt sit Foredrag om Luther, var der en anden Theolog, Pastor Rade, som udførligt talte om »die religiös-sittliche Gedankenwelt unsrer Industriarbeiter«, og som i dette sit Foredrag ogsaa gav et Slags Bidrag til Luther-Spørgsmaalet. Pastor Rade havde gjort sig al Umage for at skaffe sig Materiale til sit Foredrag. Til Arbejdere af alle Partier var der blevet udsendt Spørgeskemaer, paa hvilke Arbejderne anmodedes om at notere deres Stilling ligeoverfor Spørgsmaalet om Kirke og Gejstlighed, Biblen, Videnskaben, Kristus, Miraklerne, Livet efter Døden, Ægteskab og Familieliv, det kristelige Velgørenhedsværk etc. Det Materiale, der blev indsamlet paa den Maade, udgjorde Foredragets Kerne. Foredraget er ingenlunde vanskeligt at kritisere, men det interesserer i ethvert Fald, det fortjener at bemærkes, og paa den evangelisk-social Forsamling gjorde det endog et dybt Indtryk. Kongressen var enig med Foredragsholderen i oprigtigt at anerkende Arbejderstandens »geistigen Streben und Ringen«. Med Smerte bemærkede Kongressen, at Arbejderstanden i stort Omfang vender sig bort fra Kirken; — men den vilde ingenlunde opgive Haabet om, at ogsaa den af Socialdemokratiet ledede Del af Arbejderne atter vilde mødes med Kristendommen, at de atter vilde finde hinanden: thi Kristi Person betragtes med Ærefrygt selv dybt ned i det socialdemokratiske Parti, og den kristelige Retfærdigheds- og Kærligheds- side indtage ogsaa i den socialdemokratiske Livsanskuelse en Hovedplads, og dermed hænger det endelig sammen, at den socialdemokratiske Kritik ikke egentlig gælder den kristelige Morals Indhold, der netop respekteres, men tværtimod den saa lidet fyldestgørende Maade, hvorpaa de Kristne overholde den kristelige Morals Bud.

Arbejderne udtalte ogsaa her deres Opfattelse af Luther. En Arbejder karakteriserede Luther som »de herskende Stores Ven, der prækede, at man kun maatte have en Kone, og som dog indvilgede i, at Filip af Hessen tog sig to«. »Die Reformation«, sagde en anden, »eine Weiberfrage für die Pfaffen, eine Geldfrage für die Fürsten«. »Luther var«, ytrede en tredje, »in seiner Anfangszeit Revolutionär und Bahnbrecher neuer Ideen, nachher Fürstendiener«. »For Fyrstegunsts Skyld«, skrev en fjerde, »forraadte Luther sin Sag og sit Folk«. Andre udtalte sig med ligesaa liden Anerkendelse, — Nogle dog i modsat Retning. Pastor Rades Undersøgelser over dette Punkt bragte ham til dette »schmerzliche Ergebnis«: det er lykkedes Socialdemokraterne og de Ultramontane ved deres fortsatte Bestræbelser helt at ødelægge Glæden over vor Luther for denne Del af vort Folk; de fleste socialdemokratiske Vidner have kun at fortælle om en sørgelig Rolle, som Luther skal have spillet, og henvise særligt til hans Holdning ligeoverfor Bondekrigen og ligeoverfor Spørgsmaalet om Filip af Hessens Dobbeltægteskab; — dette er de to historiske Momenter i Luthers Liv, som de have bidt Mærke i; som et tredje kan nævnes hans Ægteskab.*)

Heri har Pastor Rade vistnok Ret. Den socialdemokratiske Agitationslitteratur har gjort, hvad den har evnet, for at faa Arbejderne til at se med Ringagt paa Luther. Kautskys underholdende skrevne, dygtige og, forsigtigt benyttet, ogsaa instruktive, men

*) Ward gaar til den modsatte Yderlighed, naar han mener, at dette meget omtalte Ægteskab »eine seiner (s: Luthers) grössten reformatorischen Thaten bilde, weil Luther nicht, wie einige seiner Zeitgenossen behaupten, um zu heiraten, Reformator wurde, sondern umgekehrt durch eigene That seine Lehre über den Ehestand bestätigen wollte«.

i ethvert Fald stærkt tendentiøse Værk »Die Vorläufer des neueren Sozialismus« (Stuttgart, Dietz) har — ogsaa med Hensyn til Arbejdernes Opfattelse af Reformationen og Luther — øvet sin umiskendelige Indflydelse. Som Marxianer gør Kautsky naturligvis denne Opfattelse gældende: Reformationen blev bestemt ved de økonomiske Interesser. Fjerner man den »Wust theologischer Zänkereien über Prädestination und Abendmahl etc., den die kirchlichen Reformatoren der verschiedenen Parteien später darüber (o: over Reformationens virkelige Kernepunkt) gelagert«, saa ser man, at det, det gjaldt om, var at befri Tyskland fra »der päpstlichen Ausbeutung«. Man kunde — det er Kautsky, der taler — ikke længere roligt se paa, at »Paven skummede Fløden af«. Kun »den overfladiske Betragter« kan tro, at Reformationskampene »kun drejede sig om Religionen«. Nej, det var »Pengepungen«, som det drejede sig om. Og her forstod Luther at tage fat. Agitator var han, heller ikke andet, — men en sjelden dygtig Agitator, der forstod at faa baade de Store og de Smaa i Tale. Hos ham fandt man: »die Vereinigung der Schmiegsamkeit, der charakterlosen Anpassungsfähigkeit des Höflings mit der urwüchsigen Kraft, ja Grobheit des Bauern und der wilden Leidenschaft, die mitunter bis zu blinder Tollwuth ausartete, des Fanatikers«. Revolution har han præket, f. Ex. i sit Skrift »An den christlichen Adel deutscher Nation«. Et Blodbad i bogstavelig Forstand har han forlangt: »Naar vi straffe Tyve med Strikken, Mordere med Sværdet, Kættere med Baalet, hvorfor angribe vi ikke langt snarere med alle Vaaben disse Fordærvsens Lærere, disse Kardinaler, disse Paver, og det hele romerske Sodomas Byld, alle dem, der uden at aflade fordærver Guds Kirke, og hvorfor vaske vi ikke vore Hænder i deres Blod!« Og dog

havde endnu hans Theses af 1517 et helt andet Indhold. Ogsaa Fyrsterne kunde han tage alvorligt fat paa, og Kautsky vil i disse Majestætsfornærmelses-Processernes Tider »ikke raade Nogen at udtale sig om levende tyske Fyrster saaledes som hin Gudsmand har gjort det«, »wie es der »theure Mann Gottes« that«. Kejseren stemplede han offentlig som Tyran. Hertug Georg af Sachsen betegnede han slet og ret som »das Dresdner Schwein«, og advarede mod »auf jenes dumme Hirn des Herzogs Georg zu hören«. Ja endnu i 1523 skrev Luther i sit Skrift »Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig ist«: »Gott, der Allmächtige hat unsere Fürsten toll gemacht, dass sie nit anders meinen, sie mögen thun und gebieten ihren Unterthanen was sie nur wollen«; »Gott hat sie in verkehrten Sinn geben und will ein Ende mit ihnen machen, gleichwie mit den geistlichen Junkern«. Fra Verdens Begyndelse har, mener han, en klog Fyrste været en sjelden Fugl; endnu langt sjeldnere er det dog at finde en from: »i Almindelighed (»gemeinlich«) er de de største Narre og værste Gavtyve paa Jorden«. Med den Slags Citater bliver Kautsky ved; — men hvis man tror, at hans Mening dermed er at karakterisere Luther som den modige Mand, der turde sige de Store Sandheder, saa kender man ikke denne Socialdemokratiets Historieskriver. Det forekom ham hensigtsmæssigt paa en Tid, »hvor de lutheranske Kirkers Støtter højlydt raabe efter en Socialistlov i Betragtning af den socialdemokratiske Agitations »grænseløse Heflighed og Raahed«, at henvise til, hvilket Sprog den Mand ustraffet førte, hvis Lære er bleven til en Støtte for det nuværende Samfund«. Dernæst fremhæver han, at Luther, hvor revolutionært han end gebærdede sig, dog »vel vogtede sig for at overskride de Grænser, Hensynet til hans Herres og Beskytters,

Kurfyrst Frederik af Sachsens Gunst, drog for ham«. Og til Syvende og sidst sørgede Luther for at komme over paa den rigtige Side. »Efter at han fra 1517—22 havde taget imod alle demokratisk-revolutionære Elementers Hjælp, og havde koketteret med dem alle, har han fra 1523—25 ladet dem alle efter hverandre i Stikken, og har forraadt dem, den ene efter den anden«. Han »skaffede ikke Fyrsternes Sag Sejr, derved at han traadte over paa deres Side; men derved at han traadte over paa Fyrsternes sejrende Side, fik han Udseende af at være Sejrherre, og vandt alle de Belønninger og al den Ære for sin Person og sit Minde, som Sejren bringer med sig. Og derved at han tidligere med flammende Ord havde anraabt alle Revolutionæres Hjælp og havde givet sin Sag Udseende af at være deres, vandt han alle de Udbyttedes Kærlighed og Beundring«. »Denne sjældne Blanding af revolutionær Lidenskab og Hensynsløshed med karakterløs Opportunisme tilskrive vi det, at Luther under den mægtige Storm, som i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede bruste henover Tyskland, en Tidlang samtidigt var den mest populære og den mægtigste Mand, tilsyneladende den hele Bevægelses Ophavsmand og Leder. Men at han kunde spille denne Rolle, skyldte han ikke blot sine personlige Egenskaber, men ogsaa, og maaske i endnu højere Grad, Forholdene i det Land, hvis Fyrste beskyttede ham«.

Det er Fremstillinger som den her omtalte, der have paavirket de tyske socialdemokratiske Arbejderes Opfattelse af Luther.

A. P.-St.